

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE

Željko Kaluderović
Filozofski fakultet, Novi Sad

ISTORIJA FILOZOFIJE
(M. A. Perović, *Istorija filozofije*, Grafomedia, Novi Sad, 2003/4)

Odnos prema istorijama filozofije u našoj stručnoj javnosti odavno je, u najmanju ruku, ambivalentan. Ovakvo štivo, sa jedne strane, izaziva podozrenje nečega, što bismo adekvatno nazvali, 'palanačkim' duhom u filozofiji. Pisanje takvih knjiga, tobože, nije primereno nivou 'istinskih' filozofskih posvećenika, koji gotovo sa indignacijom odbijaju da se bave nečim što, po njima, jedva da i spada u područje filozofije.¹

Sa druge strane, mnogi ozbiljni autori zaziru od upuštanja u priređivanje ovakvih spisa, svesni izuzetne kompleksnosti i složenosti samog zadatka. Oni znaju da rad na istorijsko-filozofskoj materiji zahteva široko upućenog čoveka u stvar filozofije, čoveka koji će suptilnim odabirom filozofa i tema, kao i odgovarajućom sintezom odabrane grade, vodeći računa o jedinstvenoj podlozi, realizovati koherentnu celinu. Kako bilo, da li zbog potcenjivanja ili zbog visokog vrednovanja, knjige iz istorije filozofije kod nas se ne pojavljuju u meri u kojoj su potrebne, kao dela koja treba da čine infrastrukturu filozofske obrazovanosti u svakoj zemlji. Kada ovome dodamo i neke objektivne poteškoće, na primer one u izdavaštvu, eto samo nekih od razloga zašto bi pojavljivanje svake

nove istorije filozofije trebalo da izazove intelektualnu uzbuđenost i zadovoljstvo najvećeg dela naše filozofske javnosti. Ako se pri tom objavi kvalitetna i temeljita knjiga, koja verovatno predstavlja jednu od najpotpunijih istorija filozofije objavljenih na našem jeziku, radost te javnosti trebala bi biti tim veća. Upravo jednu takvu serioznu istoriju filozofije imamo pred sobom; to je *Istorija filozofije*² prof. dr Milenka A. Perovića.

Jedinstvo pristupa istoriji filozofije prof. Perović osigurava vlastitim filozofskim stanovištem, o kome on polaže račun u predgovoru svoje knjige: "U ovoj istorijsko-filozofskoj studiji svjesno smo se opredijelili za jedno takvo moguće jedinstvo pogleda, nastojeći da ga provedemo sa stanovišta hegelijanske filozofske paradigme."³ Profesor Perović, dakle, ne krije da svoju istoriju filozofije piše sa određenog stanovišta. Ovakav stav može da izazove mrštenje kod nekog površno upućenog u filozofiju, jer, misle takvi 'stručnjaci', zauzimanje određene pozicije filozofa lako može dovesti u stanje pristrasnosti i neobjektivnosti. Stoga, 'nepriistrasan' i 'objektivan' pogled na istoriju filozofije imaju oni autori koji ovu filozofsku disciplinu posmatraju kao puki temporalni sled različitih filozofija i pravaca, međusobno, često, nesaglasnih i nepovezanih, koje istoričar

1 Kritičarima ovakve literature kao da izmiče iz vidokruga činjenica da su se na istorijsko-filozofskoj problematici 'brusila' pera velikog broja poznatih mislilaca od Aristotela, Teofrasta, Aetija, Diogena Laertija, Berlija, Fosa, Brukera, Tenemana, preko Hegela, pa sve do Celera, Ibervega, Erdmana, Vindelbanda, Rasla, Koplstona i Marijasa, da pomenemo samo neke.

2 Ova knjiga prvi put se pojavila 1994. god., a krajem 2003. god. objavljeno je njeno treće, izmenjeno i dopunjeno izdanje.

3 M. A. Perović, *Istorija filozofije*, Grafomedia, Novi Sad 2003/4, str. 6.

filozofije treba samo da opisuje i slaže u tomove, sa, ako je moguće, što više pojedinosti i, eventualno, pikanterija, bivajući tako hroničar i beležnik, i pokazujući svoju filozofsku učenost. No, čak i takvi koji istoriju filozofije vide kao nabranje različitih mnenja, kao istoriju slučajnih fragmentarnih misli koje se slažu anegdotski i nasumce, dakle, čak i takvi imaju nekakav stav. To je antikvarni stav 'mnogoznalaca' koji se iskazuje u ekstenzivnom i neselektivnom izlaganju kako veoma vredne, tako i potpuno bizarne grade.⁴ Nije, konstatujemo, problem imati odgovarajuće stanovište, već je problem ne moći to stanovište osvestiti i podvrgnuti ga tematizaciji. Na stranu što vlastito stanovište prof. Perović bazira na paradigmi jednog od najvećih filozofa u njenoj istoriji, filozofa čijom zaslugom je istorija filozofije i postala samostalna filozofska disciplina.⁵ Tematizujući vlastito stanovište prof. Perović, dakako, nije nameravao da na 303 stranice svoje knjige prikaže sva poznata gledišta svih poznatih i manje poznatih filozofa u njenoj istoriji. Njegova knjiga, drugačije rečeno, nije delo enciklopedijskog karaktera. S druge strane, namera prof. Perovića nije bila ni puko skiciranje ili sažimanje mnogobrojnih utisaka o samoj istoriji Zapadne filozofije. U stvari, prof. Perović je sistematično, holistički i dosledno vlastitom principu prikazao razvoj filozofije u njenom približno 2600 godina dugom hodu, kao i faze kroz koje je ona prolazila, uvek vodeći računa o onim temama i misliocima koji su na neki način predstavljali čvrone tačke njenog razvoja.

Ono što takode odlikuje ovu knjigu a što je važno u ovom trenutku, ali i za neko buduće kultivisanje našeg filozofskog života, jeste činjenica da se filozofi i filozofski problemi obrađuju s dužnom pažnjom i maksimalno korektno, pokazujući nam time kako treba da izgleda

4 Hegel je dobro primetio da ako bi u nekom trenutku sve postalo vredno ili, pak, sve bezvredno, onda bi istorija filozofije predstavljala "jednu sasvim suvišnu i dosadnu nauku." G.V.F. Hegel, *Istorija filozofije I*, BIGZ, Beograd 1975, str. 18

5 Tako tvrdi i Vindelband. V Vindelband, *Povijest filozofije I*, Naprijed, Zagreb 1990, str. 49. Hegel je, mače, istomeni kurs počeo da predaje prvi put 1805-1806 god. u Jenu.

intelektualno pošten pristup jednog pravog znanstvenika i filozofa. I kada odmerivši razloge drugačijih stanovišta nudi svoje rešenje pojedinih problema, najčešće u prepoznatljivom duhu hegelijanske škole, prof. Perović to ne čini dogmatski već strogo filozofski, ostavljajući uvek prostora i za mogući kritički odnos prema njegovom vlastitom stavu. Sama *Istorija filozofije*, inače, je tako koncipirana da ima šest poglavlja, odgovarajuću bibliografiju i kratak i instruktivan rečnik filozofskih pojmova na kraju.

Prvo poglavlje pod nazivom "Uvođenje u filozofiju" ima četiri odeljka; na samom početku prof. Perović govoreći kako je filozofija samu sebe razumevala, kaže da je to bilo "kao duhovnu formu koja nastoji da se potpunom misaonom otvorenošću postavi pred skrivajuće - otkrivajući govor bitka, prirode, univerzuma."⁶ Prof. Perović zatim govori i o definiciji filozofije kao filozofskom problemu, o predmetu filozofije, o tome šta je svrha filozofije i o problemu razvitka filozofije. Poslednja dva odeljka prvog poglavlja nas kratko upoznaju sa disciplinama filozofije i sa odnosom filozofije prema drugim područjima duha, gde je u fokusu razmatranja bliska povezanost ali istovremeno i jasna distingviranost područja filozofije i drugih nauka, filozofije i umetnosti, filozofije i mitologije i, konačno, filozofije i religije.

Drugo poglavlje ove knjige nosi jednostavan naziv "Antička filozofija", i sastoji se od trinaest odeljaka. Odeljci su tako poredani da predstavljaju karakterističan i prepoznatljiv sled od "Opšteg karaktera helenske filozofije" pa sve do "Helenističko-rimske filozofije", to jest do onog vremena koje se najčešće smatra zalaskom antičke filozofije.

U ovom najdužem poglavlju u svojoj knjizi prof. Perović dosledno brani klasično stanovište o Talesu kao prvom filozofu nasuprot, u dvadesetom veku snažnih pokušaja, osobito Hajdegera i Černisa⁷, da na to mesto postave Anaksimandra. Sledeći Aristotelova svedočan-

6 M.A.Perović, *Istorija filozofije*, str. 12.

7 Černis je, tako, govorio da je jedini pošten i odgovoran pristup istoriji grčke filozofije onaj u kome ona započinje sa Anaksimandrom, a ne sa Talesom. H. Cherniss, *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, New York 1964, p. 375.

stva, kao i Hegelove uvide, profesor ostaje pri, ipak, utemelje-nijoj tvrdnji o Talesu kao 'začetniku filozofije'. O doslednosti vlastitog principa prof. Perović vodi računa i kada Anaksagoru postavlja za poslednjeg presokratovca. Sa stanovišta teleologije i umnosti sasvim opravdano je tvrditi da je Klazomenjaninov govor o *Nusu* "misaoni napredak u odnosu na filozofije prijetodnika".⁸

Dok je najveći broj presokratovaca dobio jednu ili u najboljem slučaju dve stranice teksta u ovom udžbeniku, prof. Perović dvojici vodećih filozofa Antike posvećuje znatno više prostora. Naravno, to on čini zbog nesrazmerno veliko značaja i važnosti Platona i Aristotela u istoriji Zapadne misli u odnosu na svoje preteče. Tako da su o ovoj dvojici filozofa u *Istoriji filozofije* napisane skoro mini-studije, i to o Platonu 13 stranica, a o Aristotelu čitavih 17 stranica teksta. Pomenuti su gotovo svi relevantni momenti iz filozofskih opusa Platona i Aristotela, pa tako možemo pročitati koncizne izveštaje o središnjem učenju u Platonovoj filozofiji, a to je njegova teorija ideja. Možemo, takođe, pročitati i da po prvi put u tradiciji filozofije Platon jasno razlikuje razum i um, kao i nauke i filozofiju (dijalektiku).⁹ Pretposlednji odeljak obraduje, pomenutu, dijalektiku, a poslednji segment ove mini-studije govori o Platonovoj praktičkoj filozofiji i njenim domaćajima.

Izlaganje o Aristotelu autor počinje klasifikacijom njegovih spisa i neobičnom sudbinom koju je Stagiraninova filozofija doživljavala u evo već skoro 24 veka od kako je nastala. Potom u knjizi sledi poznata Aristotelova podela na teorijsku, praktičku i poietičku filozofiju. Profesor zatim recipira Aristotelovu metafiziku, filozofiju prirode, te antropologiju i psihologiju u okviru kojih možemo pronaći i tri Aristotelova određenja čoveka: 1. Kao jedino živo biće koje ima um i govor; 2. Kao biće koje je po svojoj prirodi političko biće, i 3. Kao jedino živo biće koje je sposobno za razlikovanje pravednog i nepravednog, tj. dobra i zla. Ovakva određenja čoveka će, konstatuje prof. Perović, "ostati mjerodavnim u filozofiji tokom dugog niza vijekova."¹⁰ Na kraju

rada o Aristotelu prof. Perović obraduje njegovu praktičku filozofiju i konačno, njegovo logičko učenje. Ova mini-studija čitaocu zorno pokazuje zašto je prof. Perović Stagiraninovu filozofiju, uz, naravno, Hegelovu filozofiju, okarakterisao kao spekulativnu filozofiju u njenim najvišim dometima.

Treće i najkraće poglavlje ove knjige "Srednjevjekovna filozofija" ima četiri odeljka, u kojima se mogu pronaći pregledi principa hrišćanstva, kao i najvažniji momenti vezani za tri razdoblja koja se najčešće pominju prilikom raščlanjivanja ovog, preko 1000 godina dugog, perioda u istoriji filozofije: patristiku, sholastiku i renesansu.

Kada govori o jednom svecu kakav je bio Avgustin, prof. Perović ne zaboravlja da pomene da u njegovom spisu *O državi božjoj* možemo pronaći prvu koncepciju filozofije istorije, to jest prvo filozofsko tematizovanje istorije čovečanstva u celini.¹¹ I kada govori o drugom svecu, Tomi Akvinskom, prof. Perović apostrofira njegove dokaze za egzistenciju boga *a posteriori* izložene, pokazujući nam time, makar i u kratkim crtama, zašto potonji sveci zaslužuju da se razmatraju u jednoj istoriji filozofije. Uz pominjanje drugih poznatih imena ove epohe kao što su Eriugena, Skot i Bruno, te čuvenog spora o univerzalijama, to bi predstavljalo većinu onoga što treba reći o srednjovekovnoj filozofiji u jednoj ovakvoj knjizi. Četvrto poglavlje "Filozofija Novog vijeka" ima sledeće odeljke: "Duh vremena", "Filozofija empirizma", "Filozofija racionalizma" i "Filozofija prosvetiteljstva". Govoreći o obeležjima filozofije Novog veka i jasno recipirajući stanovište stvarne samosvesti kao duhovnu osnovu filozofije Novog veka, prof. Perović kaže: "Pretpostavka stanovišta stvarne slobodne samosvesti za filozofiju Novog vijeka znači premještanje težišta filozofskog istra-

pojma čoveka, od najranijih određenja iz indijskih spevova pa sve do određenja čoveka kao *homo ludens*, dao je profesor u svojoj *Elici*. M.A. Perović, *Etika*, Grafomedia, Novi Sad 2001, str. 95-123.

¹¹ M.A. Perović, *Istorija filozofije*, str. 143. Autor jedne od najpoznatijih istorija filozofije na španskom govornom području Hulijan Marijas smatra da uticaj dela *De civitate Dei*, kao prve filozofije istorije, doseže sve do Hegela. J. Marias, *History of Philosophy*, New York 1967, p.115.

⁸ M. A. Perović, *Istorija filozofije*, str. 76.

⁹ M. A. Perović, *Istorija filozofije*, str. 96.

¹⁰ M.A. Perović, *Istorija filozofije*, Grafomedia, Novi Sad 2003/4, str. 113. Celovit pregled filozofskog razumevanja

živanja s nekritičke spoznajne usmjerenosti prema misaonim predmetima na ispitivanje samog mišljenja.”¹² Kroz ovakvu prizmu prof. Perović posmatra kako britanske filozofe (Bekona, Hobsa, Loka, Berklija i Hjuma), tako i “kontinentalne” filozofe (Dekarta, Spinozu i Lajbnica) i konačno prosvetiteljske filozofe (Monteskjea, Voltera i Rusoa).¹³

Peto poglavlje “Filozofija njemačkog idealizma” u svoja, takode, četiri odeljka govori o četiri velikana nemačke klasične filozofije: Kantu, Fihteu, Šelingu i Hegelu. Kratkoća vremenskog trajanja, nešto oko 50 godina, obrnuto je proporcionalna filozof-skoj vrednosti ove epohe u istoriji filozofije. Mnogi ovu epohu porede sa kulminacijom antičke filozofije u likovima Sokrata, Platona i Aristotela, kako po njenoj vrednosti, tako i po dubini filozofske imaginacije. Svoje izvanredno poznavanje i razumevanje nemačke klasične filozofije prof. Perović pokazuje kada piše o istorijskoj i filozofskoj podlozi za razvitak ove filozofske orijentacije, kada piše o karakteru filozofije njemačkog idealizma, ali i kada minuciozno i rafinirano analizira mišljenja i stavove svakoga od njih ponaosob. Na jednom mestu on kaže: “Puna samorasvijetljenost spekulativne moći filozofije, koja samu sebe počinje razumijevati iz *principa duha*, dala je ovdje misaono moćne filozofske sisteme koji su u svojoj najvišoj tački, u Hegelovom sistemu, pokušali oživotvoriti ideal antičke filozofije: potpuna otvorenost mišljenja za neskrivenost bitka.”¹⁴ Da bi nešto kasnije dodao: “Ovoj se filozofiji, takode, bitak, svijet, objekt ne otvara više kao naspramna supstancijalnost (koja, naprosto, govori u individualitetu ljudske svijesti), niti kao moćna i masivna supstancija koja stoji naspram svijesti, nego se nastoji pokazati *supstancija i kao subjekt*, kao živa djelotvornost uposebljivanja i upojedinjavanja opšteg (supstancije), koja stvara prirodni i povijesno-duhovni svijet, s nužnošću toga duhovnog kretanja kao razumljenog, opojmljenog vraćanja subjektivnog u supstancijalno.

To je pokazani tok individualizacije supstancijalnog i supstancijalizacije individualnog, osvjetovljenje svijesti i osvješćenje svijeta.”¹⁵

Imanuel Kant je u ovom poglavlju obraden na desetak stranica, na kojima se podrobno objašnjava njegov projekat kritičke filozofije, njegova teorijska i na kraju, njegova praktička filozofija.

Hegel je, kao posljednji u ovom nizu, po prof. Peroviću, “jedan od najsnažnijih sistematskih duhova u istoriji filozofije, uopšte u istoriji ljudskog duha. Njegov filozofski sistem počiva na spekulativno-umskoj rekonstrukciji cjelokupnog bitnog misaonog i istorijskog materijala ljudske istorije.”¹⁶ Mislić takvog kalibra zaslužio je najdužu studiju u ovoj knjizi na 19 stranica, u kojoj prof. Perović pokazuje kako vlastitom spekulativnom moći pojmi spekulativnost najvećeg njemačkog filozofa i jednog od najvećih filozofa uopšte. Ta spekulativnost i obuhvatnost teče od osnovnog stanovišta Hegelove filozofije, preko njegovog određenja filozofije (“filozofija je *sistemaska znanstvenost kao pojmovnost*”), metode filozofije (koja je spekulativno-dijalektička), zatim preko nauke logike (ili logike kao onto-logike), fenomenologije duha, filozofije delanja, filozofije istorije i konačno filozofije apsolutnog duha (koju čine filozofija umetnosti, filozofija religije i filozofija filozofije, to jest, istorija filozofije). Evo šta prof. Perović kaže o ovom posljednjem delu filozofije apsolutnog duha: “Filozofija je autentični medij duha, u kome on sebe samoga konačno razumije, u kome misli sebe samoga (mišljenje kao mišljenje mišljenja!), koji sebe zna kao ono apsolutno. Najviše samorazumijevanje duha u svojoj apsolutnosti je spekulativno-dijalektički, povijesni proces, povijest filozofije. Ona nije slučajna hrpa filozofskih uvida u apsolutno, nego dugi i nužni vremeniti misaoni proces samorasvijetljivanja apsolutnog.”¹⁷

Poslednje poglavlje knjige *Istorija filozofije* prof. dr Milenka A. Perovića zove se “Savremena filo-

12 M.A.Perović, *Istorija filozofije*, str. 158.

13 Naravno, kao i većina ozbiljnih istoričara filozofije prof. Perović utvrđuje da filozofija Novog veka, u pravom smislu, započinje sa Dekartom. M. A. Perović, *Istorija filozofije*, str. 171.

14 M.A.Perović, *Istorija filozofije*, str. 191 i 192.

15 M.A.Perović, *Istorija filozofije*, str. 193.

16 M.A. Perović, *Istorija filozofije*, str. 214.

17 M.A.Perović, *Istorija filozofije*, str. 231 i 232. O uvođenju u Hegelovu filozofiju prof. Perović je napisao i posebnu knjigu pod nazivom *Početak u filozofiji*. M.A. Perović, *Početak u filozofiji*, Izd. ku. “Vrkatić”, Novi Sad 1994.

zofija”¹⁸ Ono ima 11 odeljaka u kojima se pokušava sublimirati opšta pluralnost filozofskih paradigmi u 19. i 20. veku. Omediti ukupan prostor savremene filozofije veoma je teško, kako zbog mnogobrojnih pozicija filozofa, tako i zbog male vremenske distance od njihovog pojavljivanja, što istoričarima filozofije zadaje prilično problema kada je potrebno sva ova stajališta klasifikovati i sistematizovati.¹⁹

Dominantno skeptički duh ovoga vremena, ili ‘početničko obrazovanje’, bi verovatno, ignorisući prethodno navedeno, u mnoštvu pravaca i filozofa tražilo one koje prof. Perović nije pomenuo, a zatim bi, sa ‘akademske visine’, insistiralo baš na njima kao na izuzetno važnim ili sasvim neizostavnim kada je jedan ovakav pregled sa-

18 Ovo poglavlje pretrpelo je najkrupnije izmene u odnosu na prethodna dva izdanja *Istorije filozofije*.

19 Mnogi, stoga, izbegavaju da vremenski bliske filozofske tendencije unose u svoje istorije filozofije dok se, kako prof. Perović kaže, ne slegnu pouzdani i opšteprihvaćeni istorijsko-filozofski sudovi. Ipak, on sam preuzima rizik i izlaže pravce i autore koji i doslovno obeležavaju današnjicu. Ovo njegovu knjigu čini savremenom u pravom smislu te reči.

20 Hegel o ‘početničkom’ i ‘potpunom’ obrazovanju kaže: “Neobrazovani ljudi uživaju u rezoniranju i kudenju jer pokuda je laka ali je teško poznavati dobro i njegovu unutarnju nužnost. Početničko obrazovanje uvijek počinje sa kudenjem, potpuno obrazovanje pak, u svakom vidu ono pozitivno.” G.V.F. Hegel, *Osnovne crte filozofije prava*, “V. Masleša” - “Svetlost”, Sarajevo 1989, str. 383 i 384.

vremene filozofije u pitanju. ‘Potpuno obrazovanje’²⁰ bi, sa druge strane, zaključilo da je prof. Perović jasno uvideo da postoje odgovarajuća filozofska stanovišta koja su karakteristična tj. tipična za savremenu filozofiju, te da ih je on u svojoj knjizi filozofski obuhvatio i stručno obradio, bilo da je reč o predstavnicima filozofije marksizma (Marks, Lukač, Bloh, Markuze), filozofije pesimizma (Šopenhauer), filozofije života (Niče, Bergson, Dilaj), filozofije egzistencije (Kjerkegor, Hajdeger, Jaspers, Sartre), novokantovstva (Vindelband, Rikert, Koen, Natorp, Kasirer), fenomenološke filozofije (Huserl, Šeler, Hartman), filozofije pozitivizma (Kont, Mil, Vitgenštajn), hermeneutičke filozofije (Gadamer), strukturalizma (Levi-Stros, Lakan), poststrukturalizma (Fuko, Derida) ili postmoderne (Habermas, Velš, Liotar). U stvari, prof. Perović ni u ovom poglavlju, kao ni u ostatku svoje *Istorije filozofije*, ne gubi iz vida ‘drveće zbog šume niti šumu zbog drveća’, već, što nije nimalo jednostavno, istovremeno vidi oboje, i zahvatajući supstancijalni duh ovoga doba pomaže izgradnji filozofije kao epochalne misli vremena. Iako time prof. Perović znatno nadilazi prvobitnu nameru da napiše ‘samo’ udžbenik iz istorije filozofije, to, naravno, ne slabi vrednost njegove knjige, nego, naprotiv, čineći je medašem razumevanja hegelijanskog pristupa istoriji filozofije u našoj sredini, dodatno osnažuje njenu verodostojnost i kvalitet.

Ljilja Ilić

Učiteljski fakultet, Sombor

OGLEDI

O FILOZOFIJI MIŠLJENJA I PRIRODE

(Mirko Aćimović: *Logos i physis*, Prosveta, Novi Sad, 2003)

Posle četiri knjige Mirka Aćimovića, *Logika naučne filozofije* (1994), *Ontologike* (1995), *Metalogike* (1997) i *Uvod u logiku* (1999), u izdanju novosadske Prosvete objavljena je i njegova knjiga ogleđa *Logos i physis* (2003), koju sam autor ubraja u svoje svedočanstvo “o putovanju mišljenja u nastajanju ideja za nauku filozofije mišljenja i prirode”. Time je ovaj zbornik objavljenih radova iz saopštenja sa naučnih skupova i najava knjige o nauci filozofije prirode.

Metodološki, *Logos i physis* prvo uzima u razmatranje ono što bi opravdalo nameru da se logički promisle temelji filozofije prirode i da se onda iz filozofije prirode naznače osnovi logičkog mišljenja. Knjiga je koncipirana u tri poglavlja. U prvom se najpre razmatra logos prema fundamentalnim pojmovima: mythos, eros, kritika; drugi deo odnosi se na logičko zasnivanje teologike, psihologike, dijalogike i estetske logike (poetologike). Treći korpus ogleđa je logičko